

Неля Костянтинівна Лебідь,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії розвитку людини Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

Юлія Володимирівна Бреус,

молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії розвитку людини Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

БАЗИСНІ ПЕРЕКОНАННЯ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ВЕКТОР ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається поняття “базисні переконання” як когнітивний конструкт, що детермінує діяльність людини. Подано результати емпіричного дослідження базисних переконань студентської молоді як індивідуального вектору їх цілеспрямованої активності.

***Ключові слова:** базисні переконання, структура діяльності, цілеспрямована активність, ситуативна діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах глобальних суспільних трансформацій до людини висуваються нові вимоги, які зумовлюють необхідність її всебічного розвитку, збагачення сил і можливостей, уміння актуалізувати здібності та реалізувати себе як особистість у різних сферах життя. Самореалізація людини за таких умов залежить, насамперед, від усвідомлення себе як суб’єкта активності.

У психології активність розглядається в тісному зв’язку з поняттям діяльності, що реалізується у системі цільових установок, ціннісних орієнтацій і визначає мотиваційну сферу в цілому, спрямованість інтересів особистості. Розрахувавши свої сили, можливості для досягнення мети, людина за допомогою активності мобілізує свої здібності, активізує бажання, долає інерцію. Отже, активність стає дієвим чинником у визначенні та зростанні

суб'єктних можливостей людини, використанні наявних ресурсів, у перетворенні нею дійсності і самої себе.

Дослідження вияву цілеспрямованої активності особистості як процесу досягнення цілей має особливе значення в юнацькому віці, адже саме в цей період відбувається становлення людини як суб'єкта власного розвитку, а саме: вибір життєвих цінностей, особистісне та життєве самовизначення, побудова життєвих планів і перспектив (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Г. Цукерман). Отже, актуальним стає дослідження цілеспрямованої активності студентської молоді, яка є детермінантою їхнього цілісного розвитку та лідерського становлення як майбутніх фахівців.

Індивідуальним вектором особистісного спрямування людської активності є базисні переконання: імпліцитні, стійкі уявлення індивіда про світ і про себе, які впливають на його мислення, емоційні стани і поведінку [1]. Надалі у статті буде подано аналіз результатів дослідження базисних переконань студентів як елементу цілеспрямованої активності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Питанням, присвяченим вивченню базисних переконань, приділяли увагу як зарубіжні (Ф. Бартлетт, А. Бек, Д. Боулбі, Дж. Брунер, М. Хоровітц, З. Епштейн, Дж. Келлі, Р. МакМаллін, У. Найсер, А. Норман, Ж. Піаже, Р. Янофф-Бульман), так і вітчизняні вчені (Н. Болдирев, В. Дем'янков, І. Кобозева, А. Котельникова, О. Кубрякова, М. Нікітін, М. Падун, З. Попова, Н. Тарабріна, В. Чернобровкіна). У більшості робіт автори зосереджують увагу на базисних переконаннях людей, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях (військові дії, психічні травми, катастрофи тощо). Недостатньо дослідженими залишаються базисні переконання студентів як індивідуальний вектор їх цілеспрямованої активності.

Ураховуючи вищезазначене, **мета статті** полягає у дослідженні базисних переконань студентів, що обумовлюють їхню цілеспрямовану активність.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вивчення базисних переконань пов'язано з поняттям когніцій. Аналіз наукових джерел свідчить, що у психології використовується низка термінів, які пов'язані з проблемою вивчення когнітивних конструктів, які зумовлюють діяльність людини, зокрема “когнітивна схема” (Ф. Бартлетт, У. Найсер, Дж. Брунер, А. Норман, А. Бек, А. Елліс), “базисне переконання” (З. Епштейн, Р. Янофф-Бульман), “особистісний конструкт” (Дж. Келлі), “установка” (Д. Узнадзе) тощо. Найбільш детально зазначені поняття розроблено у когнітивній психології та психотерапії і розглядаються, здебільшого, як взаємозамінні.

Когнітивний підхід загалом полягає у прагненні зрозуміти, яким чином людина розшифровує інформацію про дійсність та організовує її для того, щоб приймати певні рішення і справлятися з нагальними завданнями [7].

Поняття схеми у когнітивну психологію було введено Ф. Бартлеттом. Автор запропонував концепт схеми як компонент пам'яті, що формується із взаємодії з навколишнім середовищем та одночасно певним чином організовує інформацію, яка надходить [2].

У роботах когнітивних психологів У. Найсера, Дж. Брунера, А. Нормана когнітивні схеми використовуються як пояснювальний конструкт, що детермінує процес пізнання людиною навколишньої дійсності. У. Найсер вважає, що всі види сприйняття дійсності залежать від існуючих в індивіда структур – когнітивних схем, які спрямовують перцептивну активність і змінюються під дією цієї активності. Згідно з У. Найсером, схеми є передбаченнями, посередником, через який минуле впливає на майбутнє. При цьому схеми, що забезпечують прийом інформації та її подальший пошук, не є схемами якоїсь однієї модальності (зоровими, слуховими або тактильними), а мають узагальнено-перцептивний характер. Схеми надають можливість людині не лише сприймати поточні події, але й утримувати та структурувати узагальнену інформацію про події, що мали місце в минулому [3].

А. Бек [1] розглядав схеми як структури, які передбачають когнітивно-афективні процеси і поведінку, та одночасно як такі, що структурують інформацію, яка надходить до людини. А. Бек виокремив п'ять основних категорій схем: 1) когнітивні схеми, що стосуються таких дій: абстрагування, інтерпретація, згадування, оцінка себе та інших людей; 2) емоційні схеми, які відповідають за генерування почуттів; 3) мотиваційні схеми, що стосуються прагнень і бажань; 4) інструментальні схеми, які готують людей до дії; 5) контрольні схеми, що містять у собі самоконтроль та гальмування, зміну і керування.

А. Бек запропонував дворівневу схему когнітивних процесів, у якій він виокремлює фактично динамічні (рухливі, мінливі) та структурні (більш стійкі і постійні) компоненти когнітивного процесу. Динамічні компоненти – це потік думок або внутрішня поведінка людини. Структурні компоненти – це стійкі когнітивні утворення, що являють собою вірування, переконання й установки. Саме останні і детермінують емоційний стан та поведінку людини. А. Бек наголошує, що багато думок людини мають недостатньо усвідомлений характер і не підлягають безпосередньому виявленню та контролю, він називає їх автоматичними думками [1]. Такими ж неусвідомлюваними можуть бути переконання і вірування, які склалися у досвіді індивіда.

Відповідно до теоретичних засад раціонально-емотивної терапії, для поетапного розгляду особистості людини А. Елліс розробив схему (або модель) “А-В-С”. Її можна охарактеризувати таким чином. А – активуюча подія (activating event). На етапі А існує подія, дія чи об’єкт, стосовно яких людина стає стурбованою. На етапі В у людини виникають певні когніції, вірування, установки, переконання (beliefs) про подію, дію чи об’єкт, які мали місце на етапі А. У людини може виникнути два типи переконань: раціональні й ірраціональні. На етапі С людина відчуває наслідки (consequences) своїх переконань, що також можуть бути раціональними (rC) та ірраціональними (iC). Раціональні наслідки є результатом раціональних переконань людини.

Ірраціональні (невідповідні) наслідки обумовлено ірраціональними переконаннями людини [8].

Згідно з когнітивно-експериментальною теорією З. Епштейна, люди автоматично конструюють імпліцитну “теорію реальності”, яка містить два основних блоки: теорію власного “Я” і теорію навколишнього світу, а також репрезентації відносин між “Я” та світом. Особистість має дві адаптивні системи: емпіричну і раціональну. Конструкти, що людина будує за допомогою раціональної системи, називаються раціональними переконаннями, а конструкти, які формуються в емпіричній системі, називаються імпліцитними переконаннями або схемами. Схеми складають основу теорії реальності, яку конструює людина, та становлять її фундамент. Вони формуються в результаті процесу генералізації особистістю емоційно значущого досвіду при взаємодії з навколишнім світом і виявляються у поведінці людини автоматично, передуючи за часом довільним раціональним процесам. Відповідно до основних потреб особистості З. Епштейн виокремив чотири базисних переконання або схеми, що становлять особистісну теорію реальності: про доброзичливість навколишнього світу; про його справедливість; про те, що оточуючим людям можна довіряти; про власну значущість [5].

Поняття особистісного конструкту, що, на думку А. Бека, є аналогом когнітивної схеми, ввів у психологію Дж. Келлі. Особистісний конструкт – це ідея або думка, яку людина використовує, щоб інтерпретувати, пояснити або передбачити свій досвід. На думку Дж. Келлі, люди діють як вчені-дослідники: вони постійно висувають робочі гіпотези про реальність, що надає їм можливість так чи інакше прогнозувати, контролювати та розуміти, що відбувається [4].

У вітчизняній науці розроблено низку теорій, основні поняття яких так чи інакше перетинаються з концептом схеми (переконання). Найбільш близьким до поняття схеми є поняття установки у теорії Д. Узнадзе. Установку він вважає основним регулятивним механізмом поведінки людини, що визначає її спрямованість і вибіркову активність. Поведінка особистості може виявлятися

на двох рівнях – як імпульсивна й як та, що регулюється свідомістю. У першому випадку спрямованість поведінки визначається установкою, яка виникає при взаємодії потреб людини і ситуації, в якій вони актуалізуються. На більш високому рівні поведінки людина не підкоряється імпульсу, а знаходить такий вид поведінки, за який може взяти на себе відповідальність. Це відбувається завдяки механізму об'єктивації, згідно з яким людина протиставляє себе зовнішньому середовищу, починає усвідомлювати дійсність такою, якою вона є, та об'єктивувати свою поведінку [6].

Отже, базисні переконання є когнітивним конструктом, що складає основу цілеспрямованої діяльності, зокрема детермінує процес пізнання людиною навколишньої дійсності, її емоційний стан і поведінку.

Емпіричне дослідження з метою вивчення базисних переконань як елементу цілеспрямованої активності особистості проводилося впродовж січня–квітня 2013 р. Вибіркова сукупність склала 200 осіб (вік – 18–19 років; 177 дівчат, 23 хлопці), студентів Київського університету імені Бориса Грінченка. Усі респонденти навчаються за спеціальностями, що належать до соціономічного типу професій, а саме: “Психологія”, “Соціальна педагогіка”, “Корекційна освіта”, “Дошкільна освіта”, “Початкова освіта”, “Музичне мистецтво (викладач)”, “Образотворче мистецтво (вчитель)”, “Історія (вчитель)”, “Менеджмент”.

Базисні переконання респондентів досліджувалися методом тестування за методикою “Дослідження базисних переконань особистості” Р. Янофф-Бульман, в адаптації М. Падун, В. Котельникової. Ця методика надає можливість проаналізувати п'ять базисних переконань особистості: “Доброзичливість”, “Справедливість”, “Контроль”, “Образ Я”, “Удача”.

Базисне переконання про доброзичливість навколишнього світу відображає переконання індивіда щодо безпечної можливості довіряти навколишньому світу. Базисне переконання про справедливість навколишнього світу характеризує переконання індивіда про принципи розподілу удач та нещастя і містить дві категорії: “Справедливість” – переконання в тому, що у

світі діють закони справедливості та “Контроль” – переконання про можливість контролювати події, які відбуваються у житті. Базисне переконання про цінність і значущість власного “Я” також характеризується двома показниками: “Образ Я” – переконання індивіда в тому, що він хороший та гідний і “Удача” – переконання у власній успішності та везінні.

Результати дослідження базисних переконань студентів подано на рисунку 1. Нормою вияву базисних переконань є середній рівень. Виходячи з результатів дослідження, спостерігається неадекватна оцінка себе і навколишнього середовища, що проаналізовано нижче.

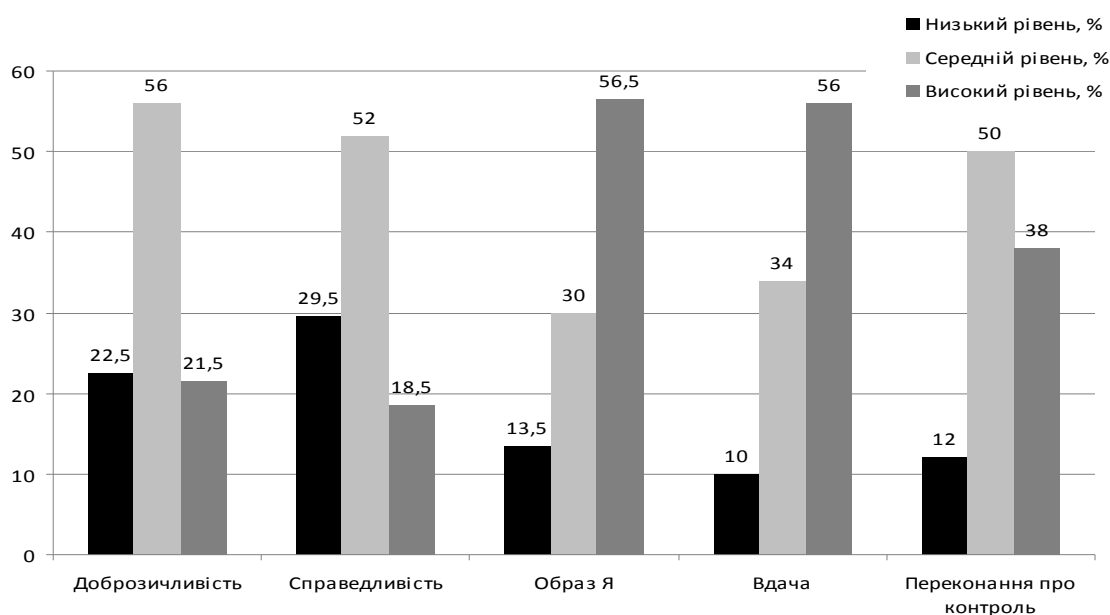

Рисунок 1 – Рівні вияву базисних переконань респондентів

Високий рівень вияву шкали “Образ Я” у 56,5 % респондентів свідчить про завищену самооцінку та відсутність достатньої критичності стосовно себе. При цьому 56 % покладаються на вдачу і впевнені, що вони в цілому є везучими людьми. Удачу в досягненні цілей вони розглядають не як результат виявленої активності, а як зовнішній показник, незалежний від них. Це свідчить про неготовність брати на себе відповідальність за свої дії. Досліджувані є властивим переконання, що вони “гідні, хороші люди”, тому їм обов’язково пощастить у житті. Це призводить до очікування, а не до планування та реалізації власного потенціалу.

Більшість респондентів (56 % – середній рівень за шкалою “Доброзичливість”) довіряють навколишньому світу і вміють адекватно оцінювати “недоброзичливі стимули” та реагувати на них, зберігаючи психічну рівновагу. При цьому 22,5 % досліджуваних вважають, що “світу не можна довіряти”, а у 21,5 % – спостерігається переоцінка в доброзичливості навколишнього світу. Це обмежує їх взаємодію зі світом та ускладнює роботу з іншими людьми.

Значний відсоток досліджуваних (29,5 %) переконані, що хороші і погані події не розподіляються між людьми за принципом справедливості. Таке переконання є основою мотивації уникнення невдач. Тобто, респонденти думають не про те, як досягти поставленої мети, а про те, як захистити себе у випадку невдачі та максимально її уникнути. 18,5 % досліджуваних вважають світ абсолютно справедливим. Ці два полюси вияву шкали “Справедливість” свідчать про неадекватну оцінку навколишнього середовища, оскільки варіативність життєвих ситуацій дуже значна і важливим є вияв гнучкості в оцінках.

При цьому усвідомлення можливості права вибору, необхідності брати на себе відповідальність за події власного життя, погоджувати власні цілі з цілями навколишнього середовища є властивим для 50 % респондентів (середній рівень шкали “Контроль”). Значна кількість респондентів (38 %) виявляє “завищений” контроль, керуючись думками “Я повинен”. Це призводить до намагання відповідати вимогам оточення, не завжди керуючись власними прагненнями, проживаючи “чуже життя” та не реалізуючи повною мірою потенційні можливості. При цьому 12 % респондентів узагалі вважають за неможливе контролювати події, які відбуваються, і приписують відповідальність за них іншим людям, випадку.

Зважаючи на зазначене вище, завищена оцінка себе та своєї удачі, значний рівень контролю, неготовність брати на себе відповідальність і виявляти гнучкість у поведінці у переважній кількості респондентів призводить

до ситуативного характеру діяльності, яка не є сфокусованою на досягнення конкретних цілей.

Підтвердженням цього висновку є результати проведеної методики, спрямованої на дослідження структури діяльності, а саме: умінь студентської молоді ставити конструктивні цілі, використовувати широкий діапазон засобів досягнення мети й адекватно оцінювати результати діяльності (рисунки 2–4).

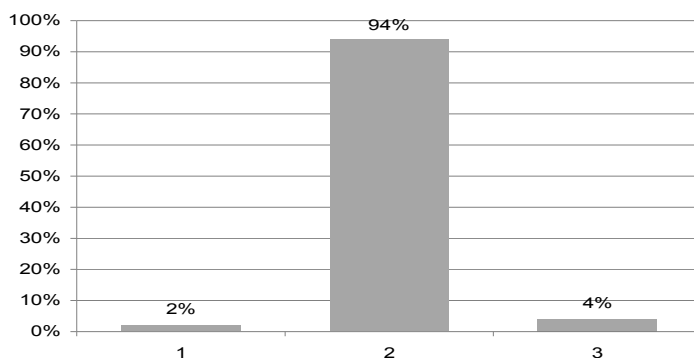

Рисунок 2 – Результати дослідження студентів за шкалою “Мета”: 1 – неможливість ставити конструктивні цілі, мотиви безсистемні; 2 – цілі не завжди обґрунтовані, нестійкі, приймаються цілі “ззовні”, потрібне вольове зусилля для початку реалізації мети; 3 – цілі реальні, існує спрямованість на їх досягнення, мотиви обґрунтовані, діяльність систематична

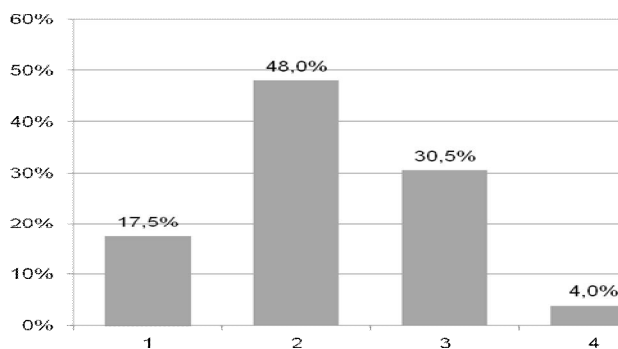

Рисунок 3 – Результати дослідження студентів за шкалою “Засіб”: 1 – хронічна нестача засобів або їх обмеженість у виборі при досягненні цілей, конформність; 2 – труднощі у вигляді психологічних бар’єрів при виборі засобів реалізації цілей, пов’язані з відсутністю конструктивної мети та “страхом самовираження”; 3 – достатня свобода у виборі засобів, поведінка є спонтанною відповідно до ситуації, енергійність; 4 – поведінка занадто спонтанна, агресивна, відмова від допомоги оточуючих

Виявлено, що у 94 % студентів цілі не завжди обґрунтовані, нестійкі, приймаються “ззовні”, потрібне вольове зусилля для початку реалізації мети (див. рисунок 2). У 2 % студентів виявляється неможливість ставити конструктивні цілі, мотиви безсистемні. І лише у 4 % студентів цілі є

реальними, існує спрямованість на їх досягнення, мотиви обґрунтовані, діяльність систематична. Щодо вибору засобів реалізації цілей для респондентів цієї групи (див. рисунок 3) характерним є вияв труднощів у вигляді психологічних бар'єрів, що пов'язані з відсутністю конструктивної мети та “страхом самовираження” (48 % студентів).

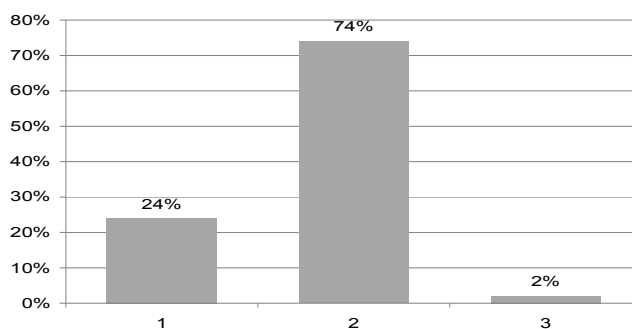

Рисунок 4 – Результати дослідження студентів за шкалою “Результат”: 1 – схильність переоцінювати результат своєї діяльності; 2 – адекватна оцінка результатів своєї діяльності; 3 – недооцінка результатів своєї діяльності; ригідність, підвищена критичність

Як бачимо з отриманих результатів, у 17,5 % студентів спостерігається хронічна нестача засобів досягнення цілей, вияв обмеженості у виборі засобів, конформність (схильність підпадати під вплив); у 4 % – поведінка занадто спонтанна, агресивна, з виявами небажання використовувати допомогу оточуючих. Найбільш оптимальний результат мають 30,5 % студентів, для яких характерна достатня свобода у виборі засобів досягнення цілей, енергійність, поведінка є спонтанною відповідно до ситуації.

Отримані дані за шкалою “Результат” (див. рисунок 4) свідчить про те, що студенти здатні адекватно оцінювати результати своєї діяльності (74 % респондентів). Проте, для 24 % студентів характерно переоцінювати, а для 2 % – недооцінювати результати своєї діяльності, виявляти підвищену критичність і ригідність.

Уміння оцінювати результат діяльності свідчить про розуміння важливості завершення певної справи. Проте, неконструктивність формулювання цілей надає можливість говорити про невміння робити висновки з результату діяльності, достатньо глибоко аналізувати його, бажання бути

“соціально привабливим”. У суспільстві успішною вважається людина, яка демонструє стійкі високі результати. Виходячи з отриманих результатів, можна припустити, що отримання оцінки як результату навчального процесу, значно домінує над процесом засвоєння знань. Це ще раз свідчить про зовнішню організацію діяльності у студентів, а не керування власними цілями та смислами.

Висновки. Проведений аналіз базисних переконань студентської молоді виявив завищену оцінку себе і своєї удачі, неготовність брати на себе відповідальність та виявляти гнучкість у поведінці. Це обумовлює ситуативний характер діяльності, що не сфокусованою на досягнення конкретних цілей. Підтвердженням цієї тези є результати дослідження структури діяльності, які виявили невміння більшості студентів конструктивно формулювати мету й адекватно оцінювати ресурси з її досягнення. Разом із цим, виявлене вміння адекватно оцінювати результат власної діяльності визначає зовнішню організацію діяльності досліджуваних. Саме тому важливим постає питання формування цілеспрямованої активності студентської молоді, зокрема: формування вмінь ставити конструктивні цілі, корекції базисних переконань особистості, адекватно оцінюючи себе та навколишнє середовище.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є обґрунтування і впровадження у навчальний процес вищого навчального закладу психологічних умов формування цілеспрямованої активності особистості з метою реалізації власних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Бек, А. Когнитивная психотерапия расстройств личности / А. Бек, А. Фримен. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
2. Величковский, Б. Когнитивная наука: Основы психологии познания : в 2-х т. / Б. Величковський. – М. : Академия, ИЦ, 2006. – Том I. – 448 с.
3. Гейвин, Х. Когнитивная психология / Гейвин Х. – Питер, 2003. – 268 с.
4. Келли, Дж. Теория личности / Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.

5. Падун, М. Психическая травма и базисные когнитивные схемы личности / М. Падун, Н. Тарабрина // Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – № 1. – С. 121–139.

6. Узнадзе, Д. Н. Установка у человека. Проблема объективации / Д. Н. Узнадзе // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 87–91.

7. Холодная, М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. Холодная. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.

8. Эллис, А. Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии / А. Эллис, У. Драйден ; пер. с англ. Т. Саушкиной. – 2-е изд. – СПб. : Речь, 2002. – 352 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Сергєєнкова О. П.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2013.

Лебедь Н. К., Бреус Ю. В. Базисные убеждения как индивидуальный вектор целенаправленной активности личности

В статье рассматривается понятие “базисные убеждения” как когнитивный конструкт, детерминирующий деятельность человека. Представлены результаты эмпирического исследования базисных убеждений студенческой молодежи как индивидуального вектора их целенаправленной активности.

Ключевые слова: базисные убеждения, структура деятельности, целенаправленная активность, ситуативная деятельность.

Lebid N. K., Breus Yu. V. Basic convictions as individual vector of the purposeful activity of personality

In the article the concept “basic convictions” is examined as a cognitive construct that determines human activity. The results of empirical studies of students’ basic convictions as individual vector of their purposeful activity are presented.

Key words: basic convictions, structure of activity, purposeful activity, situational activity.